

// III сходознавчі читання А.Кримського. Тищенко К.М., Бєдов О. Тези міжнар. наук. конф. – К., 1999; **9.** *Тищенко К.Н.* Глагольная парадигма романских языков / Костянтин Миколайович Тищенко. – К., 1969. Дисертація на здобуття вченого ступеня кандидата філологічних наук. – 123 с.; **10.** *Тищенко К.Н.* Общероманские закономерности современных глагольных парадигм (тезисы) // Методич. рекомендації по курсам романського язукозна. – Ч.1. – К.: КГУ, 1985; **11.** *Тищенко К.Н.* Предельно информативное описание морфологии французского глагола // Вестник КГУ. Ром.-герм. фил. – 1981. – Вып. 15; **12.** *Тищенко К.Н.* Флективно-акцентуационные типы русского субстантивного склонения // Русское языкознание. – 1983. – Вып. 6; **13.** *Фитилатов С.Я.* О построении формальной морфологии в связи с машинным переводом: Доклады на конференции по обработке информации, машинному переводу и автоматическому чтению текста. – Москва: Производственно-издательский комбинат ВИНТИ, 1961. – 24 с.; **14.** Частотний словник українського публіцистичного стилю – 2004 [Електронний ресурс] / [ред. Дарчук Н.П] // Лінгвістичний портал Mova.info. – <http://www.mova.info/Page2.aspx?l1=178>; **15.** Частотный словарь русского языка / Под ред. Л.Н.Засориной. – М.: Изд-во «Русский язык», 1977. – 936 с.; **16.** *Ярцева В.Н.* Типология языков и проблема универсалий // Вопросы языкознания. – 1976. – № 3. – С. 6-16; **17.** *Berger K.* Conversational English of University Students. Speech Monographs 1967, # 1; **18.** *Pisarek W.* *Frekwencja wyrazów w prasie.* – Krakow: 1972. – 309 s; **19.** *Šteinfeldt E.* *Dictionnaire des frequences de mots dans la langue russe moderne.* – Moscou: Éditions du Progrès, 1969. – 231 p.; **20.** *Tyschenko K.* La morfologia formale del verbo italiano // *Lingua e letteratura italiana dentro e fuori la penisola.* Atti del III Congresso degli Italianisti Europei. – Cracovia, 2003. – P. 521-527; **21.** *Tyschenko K.* Morphologie optimale de synthèse du verbe français // Вісник КДУ. Ром.-герм. філол. №7. – К.: КДУ, 1973. – P. 34–40; **22.** *Tyschenko K., Rudyj B.* A Frequency Dictionary of Finnish Word Building // Organization and Development of Digital Lexical Resources. MONDILEX Second Open Workshop. – Kyiv, Ukraine, 2-4 February, 2009. Proceedings. – К., 2009. – P. 85-87; **23.** *Tyschenko K., Rudyj B.* Suomen kielen sananjohdon taajuuskirja. A Frequency Dictionary of Finnish Word Building. – К., 2004. – 140 p.; **24.** *Zarebina M.* Najczęstsze wyrazy polszczyzny mówionej // *Język polski.* 1970. # 3; **25.** قرييب، محمد. واژه نامه نوين. چاپ اول. – تهران، 1346. – 1326 ص.

Лукінова Т.Б. (Київ, Україна)

**Академік Л.А. Булаховський
і нормування української літературної мови**

У статті розглядається роль досліджень академіка Л.А. Булаховського у нормуванні української літературної мови ХХ ст.

Ключові слова: академік Л.А. Булаховський, мовна норма, українська літературна мова.

В статье рассматривается роль исследований академика Л.А. Булаховского в нормировании украинского литературного языка XX ст.

Ключевые слова: академик Л.А. Булаховский, языковая норма, украинский литературный язык.

The article examines the role of research, which spent academician L. Bulahovsky in rationing Ukrainian literary language of the XX century.

Key words: *Academician L. Bulahovsky, linguistic norm, Ukrainian literary language.*

У великій, багатогранній і різноманітній спадщині академіка Л.А. Булаховського – теоретика мовознавства, компаративіста, славіста – україністичні праці займають особливе місце. І не тільки тому, що в 1944–1961 рр. Леонід Арсенійович був директором Інституту мовознавства Академії наук Української РСР і кілька років очолював кафедру української мови Київського університету. Хоча, безумовно, ці посади, що передбачають відповідальність за спрямування наукових досліджень у країні і за підготовку науково-педагогічних кадрів, відіграли свою роль. Однак не ці, по суті, зовнішні обставини були визначальними. Головним був постійний внутрішній інтерес ученого до проблем україністики, яку він розглядав у широкому контексті слов'янського мовознавства. Ще в 20-і роки питання української мови міцно входять у коло його наукових інтересів. Це були насамперед питання наголошування різних частин мови, зокрема в порівняльно-історичному висвітленні: Наголос українських прикметників // Записки істор.-філол. відділу Української Академії наук, 1927. – Кн. 13–14; Порівняльно-історичні уваги до українського наголосу. *І.Кнійжка: Книжкі* тощо // Зб. Центр. державних курсів українознавства, 1928. – І; Порівняльно-історичні уваги до українського наголосу. VI. Наголос українських прикметників із наростком *-ян* // Там само, 1929. – II. Це були також питання синтаксису (До поняття «речення» // *Наук. зб. Харківської науково-дослідної кафедри історії укр. культури*. 1926. – № 2–3), методики викладання (Порівняльне вивчення української й російської мов // *Шлях освіти*, 1924. – № 11–12; Уваги до програм рідної мови для другого концентру трудових шкіл // *Радянська освіта*, 1927. – № 2) – тощо.

Упродовж усього життя й діяльності Л. А. Булаховського як ученого, у тому числі й україніста у його роботі якнайтісніше перепліталися, збагачуючи одна одну, дві лінії: лінія, сказати б, академічних, суто наукових досліджень і лінія, що була виявом соціальної активності вченого, визначалася гострими потребами й запитамі життя.

У 20-і роки Леонід Арсенійович, професор університету, всі свої знання і вміння проставив на службу справі ліквідації неписьменності, залучення вчорашніх селян, робітників, червоноармійців до грамотності й культури. Він викладає на робітфаці, пише шкільні підручники, посібники, програми, методичні поради, довідники, огляди спеціальної літератури для вчителів і т. ін. Пор.: Облік авторського досвіду в шкільній роботі // *Шлях освіти*, 1926. – № 8–9; Ритмомелодичний бік

мови та пунктуація // Шлях освіти, 1926. – № 2; Методичні uwagi для вчителя старшого концентру трудшколи. – Х., 1927 (Співавтор О.І. Білецький); Підготовлення викладача мови // Шлях освіти, 1928. – № 4.

У свій час був відомий підручник Л.А. Булаховського з української мови для трудових шкіл. V, VI, VII роки навчання (у співавторстві з О.І. Білецьким та іншими авторами; вийшов двома виданнями – в 1927 і 1928 рр.). Деякі підручники виходили за редакцією Л.А. Булаховського: Підвищений курс української мови. Лекції. – Х., 1929; Загальний курс української мови. Лекції. – Х., 1929–1930; Курс української мови для службовців. Лекції. – Х., 1930 – та ін. Учений виступав також рецензентом праць відомих дослідників і викладачів: Йогансен М. Украинский язык. – К., 1923 // Путь просвещения, 1923. – № 11–12; Синявський О. Короткий нарис української мови. – Х., 1918 // Путь просвещения, 1923. – № 6; Наконечний М. Українська мова. Програма-конспект. – Х., 1928 // Шлях освіти, 1928. – № 11 – і т.ін.

При створенні українських підручників, їх редагуванні й рецензуванні, в усій розбудові освіти в Україні Леонід Арсенійович широко використовував досвід російських колег, що, на відміну від українських, мали в цій справі давнішу традицію. В Росії пошук нових шляхів в освіті й взагалі культурі після 1917 р. також проходив дуже активно, і проф. Л.А. Булаховський брав у ньому участь (пор. його рецензії: Пешковский А. Школьная и научная грамматика. – Берлин, 1922 // Путь просвещения, 1923. – № 2; Дурново Н. Грамматический словарь. – М.–Пг., 1924 // Путь просвещения, 1924. – № 9; Куликов Д., Якубович М. Рабочая книга по русскому языку для школ крестьянской молодежи. – М.–Л., 1927 // Родной язык и лит-ра в трудовой школе, 1928. – № 3 – та ін.).

Особливу увагу Леоніда Арсенійовича привертала особливості паралельного викладання української і російської мов. Він друкує статтю на цю тему (Порівняльне вивчення української і російської мов // Шлях освіти, 1924. – № 11–12), пише й редагує відповідні підручники: Учебникрусскогоязыка для школы с украинскимязыкомпреподавания. VI, VII годы обучения. – Х., 1930 (Соавторы А. Феоктистов, А. Финкель). Изд. 2-е. – Х., 1931; ред.: Учебник русского языка для школы с украинским языком преподавания. V, VI, VIIгоды. Изд. 2-е. – Х., 1931.

Поряд із створенням підручників різного типу, пошуками шляхів розвитку освіти на початку ХХ ст. особливої актуальності набуває проблема нормування української літературної мови. Після 1917 р. (зокрема після відповідного Закону Директорії Української Народної Республіки в 1919 р.) українська мова одержує статус державної, розширюються її функції, літературна українська мова стає мовою державних установ, освітніх закладів, преси, науки, культури. «Національна орфографія, починаючи з алфавіту й закінчуючи правилами вживання

розділових знаків, є важливим складником етнічної культури й невід'ємним її зовнішнім атрибутом» [2, 3], – справедливо зазначав знавець української писемності В.В. Німчук.

Східні слов'яни мають писемність з XI ст. Спочатку у нас традиційно домінувала орфографія, пристосована до давньо- й староукраїнської фонетичної й морфологічної систем. Важливим кроком уперед були норми, вироблені Мелетієм Смотрицьким (XVI–XVII ст.). Вони досить швидко набули всеукраїнського визнання.

У XIX ст. вченими, письменниками, культурними діячами було створено низку правописних систем (їх нараховується близько 50). Це і так звані *максимовичівка*, запропонована ученим-енциклопедистом, першим ректором Київського університету М. О. Максимовичем, і *кулішівка*, і *грінчевичівка*, створені П. Кулішем і Борисом Грінченком; у Західній Україні в другій половині XIX ст. був поширений фонетичний правопис М. Драгоманова – *драгоманівка*, а потім *желехівка* (від прізвища вченого й громадського діяча Є. Желехівського), на Закарпатті існував правопис *панькевичівка* (від прізвища мовознавця й педагога І. Панькевича) – і т.ін.

Внаслідок відомих історичних причин ці та інші правописні системи не були офіційно затверджені.

Лише в 1917 р., з відновленням української державності перший міністр освіти Центральної Ради І. Стешенко доручив приват-доцентів Київського університету І. Огієнку скласти короткі правила українського правопису. Було створено Комісію, куди входили, крім І. Огієнка, мовознавці О. Курило, Г. Голоскевич, проф. М. К. Грунський та інші.

У 1918 р. створено нову Комісію, до якої запрошено професорів Є.К. Тимченка, С. Смаль-Стоцького, М.К. Грунського, В. Ганцова та інших. У журналі «Українська школа» (№ 10 за 1918 р.) надруковані «Найголовніші правила українського правопису» (25 правил правопису українських слів і 13 – про правопис запозичень).

У 1925 р. Рада Народних Комісарів УРСР ухвалила створити при Наркомпросі нову Комісію під головуванням наркома освіти О. Шумського; члени Комісії – А. Кримський, О. Синявський, О. Курило, Є. Тимченко, М. Грунський, М. Скрипник та інші.

На першому пленумі Комісії в Харкові (листопад 1925 р.) розглянуто представлені проекти (розділи) правопису, серед них проект української граматичної термінології, у складанні якого брали участь Л.А. Булаховський, М.К. Грунський, М. Йогансен.

Наступного року, у квітні 1926 р., на другому пленумі Комісії, що також відбувся в Харкові, знову обговорювались удосконалені проекти правопису. На пленумі були присутні Голова Комісії А. Кримський, мовознавці професори О.Н. Синявський, Л.А. Булаховський, М.Я. Калинович, викладачі

й учені Всеволод Ганцов, Василь Дем'янчук, Борис Ткаченко. У результаті роботи Комісії черговий варіант правопису був затверджений Радою Народних Комісарів УРСР у 1928 р. Це так зв. «скрипниківський» правопис. Ним зокрема передбачалися літера *г* і пом'якшена літера *льу* запозичених словах (*аероплян, бльокада, блюзатошо*).

Цей варіант правопису був розкритикований. У країні розпочалися репресії, М. Скрипник покінчив життя самогубством. У 1933 р. прийнято було новий правопис, переглянутий і значно перероблений (вилучено літеру *г*, скасовано пом'якшення іншомовного *л* та ін.).

Нову державну Правописну комісію, створену в 1940 р., доручено було очолити проф. М. К. Грунському. У кінці цього року опубліковано підготовлений проект правопису в 50 примірниках для обговорення, проте через воєнні обставини обговорення не відбулося.

Під час війни, в 1942 р., в евакуації, Уряд УРСР звернувся до Академії наук України, Президія та Відділення мови й літератури якої перебували в Уфі, з пропозицією відновити роботу над дальшим упорядкуванням Українського правопису. Очолити цю роботу Президія Академії наук доручила акад. Л.А. Булаховському. До Комісії Леонід Арсенійович залучив акад. М.Я. Калиновича, письменників М.Т. Рильського, П.Г. Тичину, М.П. Бажана, Ю. Яновського, які теж перебували в Уфі. Після кількох засідань і дискусій уже в грудні того ж 1942 р. проект було завершено. У квітні наступного року в Уфі відбулося розширене засідання Комісії – по суті, нарада українських діячів освіти й культури, де обговорювався проект. І Комісія, і сам Леонід Арсенійович прагнули повернути деякі правила 1928 р., зокрема відновити в алфавіті літеру *г*, але це не вдалося. Основні засади проекту були схвалені.

Знову проект було обговорено і в основному схвалено уже на звільненій українській землі – під Харковом, у с. Помірках 28 серпня 1943 р. – з участю М.С. Хрущова. Цю нову (вже третю) редакцію «Українського правопису» в Києві 5 травня 1945 р. затвердив Народний комісар освіти П.Г. Тичина. Він довго не хотів його підписувати без літери *г*, аж поки (як говорить легенда) Президент Академії наук О.О. Богомолець не сказав йому: «Щодо букви *г* є пряма вказівка Й. В. Сталіна».

Дальше удосконалення правопису проходило по лінії його наближення до правопису російського – у пунктуації, в написанні малих і великих букв, у правилах переносу тощо (новий варіант вийшов в 1960 р.). Ця редакція була чинною майже 30 років.

П'яту редакцію «Українського правопису», у якій повернено літеру *г*, опубліковано в 1990 р. – уже без Леоніда Арсенійовича.

Війна, окупація України німцями, загальне патріотичне й трудове

піднесення в тилу зумовили звернення Леоніда Арсенійовича до української тематики як пріоритетної. В Уфі він пише й друкує нарис «Українська мова серед інших слов'янських» // Укр. літ-ра, 1942. – № 5–6, який через розширений варіант «Виникнення української мови та її положення серед інших слов'янських» (К., 1948) пізніше переріс в надзвичайно актуальну й потрібну книжку «Питання походження української мови» (К., 1956); в Уфі ж було створено оригінальне дослідження «Мовні засоби інтимізації в поезії Тараса Шевченка. I. Інтимізуючі займенники» // Укр. літ-ра, 1942. – № 5–6; «Мовні засоби інтимізації в поезії Шевченка. II. Звертання» // Там само, 1943. – № 3–4. В евакуації ж учений напружено працює над фундаментальним дослідженням «Історичний коментарій до української літературної мови». У 1946 р. в Наукових записках Інституту мовознавства було надруковано його автореферат, а окремі розділи публікувалися в різних виданнях Києва та Львова (повністю працю опубліковано в другому томі «Вибраних праць Л.А. Булаховського». – К., 1977).

За відсутності історичної граматики української мови опубліковані розділи «Історичного коментарія» тривалий час активно використовувалися студентами та викладачами-філологами в навчальному процесі. Так само з нетерпінням чекали студенти й викладачі граматики сучасної української літературної мови, аж поки її не було надруковано з авторською участю й під редакцією Леоніда Арсенійовича: «Курс сучасної української літературної мови». Т. I–II. – К., 1951.

Не забував учений і про інтереси школярів: у новоствореному журналі «Українська мова в школі» побачила світ його стаття «Підручники з української мови для середньої школи» // Укр. мова в школі, 1952. – № 2 (співавтор Ф. Т. Жилко).

Отже, ми можемо засвідчити, що Леоніду Арсенійовичу, як людині високоосвіченій і активній, щиро відданій справі освіти й культури, пощастило, всупереч численним перешкодам і негараздам, відіграти величезну роль і в освіті в Україні – як вчителю, викладачу, автору підручників і посібників для школярів і студентів, і як ученому, найближче причетному до створення Правопису (із незначними змінами чинному в Україні понад півстоліття) і, нарешті, причетному й до самої долі мовознавства в нашій країні – згадаймо його участь лінгвістичній дискусії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Булаховський Л.А. Вибрані праці: у п'яти томах / Л.А.Булаховський. – К.: Наукова думка, 1977; 2. Німчук В.В. Проблеми українського правопису XX – початку XXI ст.ст. – К., 2002.